

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 7, Sayı: 1, 2023, ss. 147-153/ Volume: 7, Issue: 1, 2023, pp. 147-153

Journal homepage: <https://apjir.com/>

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

RUSYA MÜFTÜSÜ: RIZAEDDİN B. FAHREDDİN

“Çelik, Recep. *Rusya Cedit Hareketi ve Rızaeddin b. Fahreddin’in Fıkıh Anlayışı*. Ankara: Kitabe Yayınları, 1. Baskı, 2022, 186 s.”

Seyyide Şifa GÖKTAŞ

Araştırma Görevlisi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yaşam Bilimleri Fakültesi, İstanbul
Research Assistant, University of Health Sciences, Faculty of Life Sciences, İstanbul/Turkey

seyyidesifa@gmail.com

orcid.org/0000-0003-4531-1964

ror.org/03k7bde87

Öz

Rusya Müslümanları/Türkleri günümüze dek yaşadıkları coğrafyada kimliklerini muhafaza edebilmek adına dini ve milli olmak üzere pek çok güçle mücadele etmişlerdir. En basit yoldan haklarını arayışları Panislamist-Pantürkist bir ayaklanma olarak değerlendirilmiştir ve çeşitli politikalarla asimile edilerek kontrol altında tutulmak istenmişlerdir. Dönemin uleması, sosyal ve toplumsal hayatta karşılaşılan tıkanıklar için bir çıkış yolu arayışına girmişlerdir. Maarif tabanlı Ceditçilik hareketine de aktif destek verdiği bilinen Rızaeddin b. Fahreddin de bu minvalde bahsi geçen önderlerden biridir. Kendisi muasırlarından farklı olarak her türlü toplumsal meseleyi gündemine taşımış, fıkhi görüşlerini akademik bir sistem içerisine oturtarak halka ulaştırmaya çalışmıştır. Kadılık ve müftülük gibi idari pozisyonlarda da görev alan Rızaeddin b. Fahreddin’in ilmi yönü ve şahsi kişiliği Çarlık Rusya’sının ve aracı mekanizma komünizmin nişangâhı halini almış Rusya Müslümanları/Türkleri için ışık olmuştur. Rızaeddin b. Fahreddin, bu yönüyle İdil-Ural bölgesindeki Türk tebaanın etnik ve bilişsel gelişim sürecini anlamak açısından da önem taşımaktadır. Bu çalışmada, *Rusya Cedit Hareketi ve Rızaeddin b. Fahreddin’in Fıkıh Anlayışı* isimli eserin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rızaeddin b. Fahreddin, Rusya Müslümanları, Rusya Türkleri, Çarlık Rusyası, Fıkıh Anlayışı

RUSSIA CEDID MOVEMENT AND RIZAEDDIN B. FAHREDDIN’S UNDERSTANDING OF FIQH

Abstract

The Muslims/Turks of Russia have struggled with many religious and national difficulties in order to preserve their identity in the geography they live in. In the simplest way, their search for their rights was evaluated as a PanIslamist-PanTurkist uprising and they wanted to be kept under control by assimilation with various policies. The scholars and ulama of the period sought a way out for the blockages encountered in communal and social life.

Geliş Tarihi: 25.12.2022

Doi: doi.org/10.52115/apjir.1220902

Kabul Tarihi: 25.03.2023

He is known to actively support the Education-based Jadidism movement. Rızaeddin b. Fahreddin is one of the leaders mentioned in this regard. Unlike his contemporaries, he brought all kinds of social issues to his agenda and tried to convey his fiqh opinions to the public by placing them in an academic system. Rızaeddin b. Fahreddin who also took charge in administrative positions such as kadi and mufti, his scientific aspect and respective personality run into the sight of Tsarist Russia and the intermediary mechanism communism became a light for the Muslims/Turks of Russia. In this respect. Rızaeddin b. Fahreddin is also important in terms of understanding the ethnic and cognitive development process of Turkish subjects in the Idil-Ural region. In this study, it is aimed to evaluate the work named Russian Cedit Movement and Rızaeddin b. Fahreddin's Understanding of Fiqh.

Keywords: Rızaeddin b. Fahreddin, Muslims of Russia, Turks of Russia, Tsarist Russia, Concept of Fiqh

Giriş

Değişen ve dönüşen çağa gebe dünyada “İslami Yenileşme” hareketi de hadiselerden nasibini almıştır. Tartışmalar daha çok Mısır ve Hint/Pakistan çerçevesinde yoğunlaşmış, İdil-Ural Bölgesindeki arayış ve çalışma ve tartışmaların pek de üzerinde durulmamıştır. Halbuki bahsi geçen bölgede çok farklı pratikliklere şahit olunmuş¹, ciddi aşamalar kat edilmiştir. Bu yönüyle yazar, alan yazındaki boşluğu fark etmiş ve İdil-Ural bölgesi halkının demir perde gölgesindeki sancısını yazıya dökme ihtiyacı hissetmiştir.

Eser üç bölümde kaleme alınmıştır. İlk bölümde Rusya Müslümanlarının genel durumlarına ve dini hayatlarına temas edilmiş, ikinci bölümde Rızaeddin b. Fahreddin'in şahsi ve ilmi hayatına değinilmiş, üçüncü bölümde ise Rızaeddin b. Fahreddin'in fıkhi görüş ve saha çalışmalarına yer verilmiştir. Rızaeddin b. Fahreddin, Ceditçilik Hareketinde vizyon ve misyon sahibi biri olarak kadılık², müftülük gibi idari pozisyonlarda görev almış, adeta açık hapisanede izole³ olmuş Rusya Müslümanları için nefes olmuştur⁴. Çarlık Rusyası ve komünizm döneminde hedef tahtası haline gelen Müslüman tebaaya bolca araştırarak, öğrenerek ve sindirerek kendine has islahatlarıyla kol kanat germiştir.

Ne kadar Türk?

Ruslar, Müslümanların kilit evi Kazan'ı her ne kadar topraklarına katmış olsalar da bu Han'ın Türklükle bağını hep hatırlarında tutmuşlardır.⁵ Müslümanların en ufak kıpırdanışı Panislamist ve Pantürkist bir akım olarak algılanmış ve tedirginliğe neden olmuştur. Ruski, Kreşin Tatarları olarak bilinen Hıristiyanlaşmış devşirme Tatarları⁶, aynı eve ulaşana dek cebinde taşıdığı evcil hayvanı defalarca kontrol eden sahip mantığıyla canlanıp canlanmadığını anlamak adına asırlarca yoklamıştır. Korkuları diri, kaygıları baki kalmıştır.

¹ Recep Çelik, *Rusya Cedit Hareketi ve Rızaeddin b. Fahreddin'in Fıkıh Anlayışı*, Ankara: Kitab Yayınları, 2022, s.9.

² Goulnar Baltanova, Rızaeddin b. Fahreddin, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, 70-71.

³ Çelik, a.g.e., s.11.

⁴ Çelik, a.g.e., s.10.

⁵ Çelik, a.g.e., s.31.

⁶ Çelik, a.g.e., s.32.

Batı ve Rus menşeli fikirlerin gölgesinde yaşam süren Tatarlar için alim ve ulemalar Müslüman halkın dahili birlik ve beraberliklerini sürdürme yolunda tek kılavuzdur. İşte Rızaeddin b. Fahreddin'in rolü tam olarak burada başlamaktadır. Allah'ın (cc) "Sizden hayra davet eden, maruf ile emr ve münker ile nehy eyleyen bir ümmet olsun!" Âl-i İmrân suresi 104. ayetini Kuzey Türklerine emir telakki etmiştir.⁷ Dünyevi ve uhrevi zeminde icraatler hedefleyen Fahreddin Bey, fıkhi esaslarda çağa uygunluğu da katık yaparak bir yol haritası çıkarmıştır. Böylece, tüm aksaklıkların ortasında kalan, siyasi ve idari konjonktür gereğince çevresiyle tüm bağları Ruslarca lime lime edilmiş bir millet, din paydasında birleşerek varlık gösterebilecektir.

Rus Aklı Rus Farkı

II. Katerina (1729-1796), emsallerinden ayrı olarak Müslümanlara Orenburg'ta bir müftülük ve müftülüğe bağlı kadılık makamı açabilecekleri noktasında destek vermiş, hatta bizzat kendi bunun talebinde bulunmuştur.⁸ II. Katerina hızını alamamış, 1783 senesinde Orenburg'ta bir de camii inşa ettirmiş üzerine sembolik de olsa ilk kez devlet hazinesinden bir imamın maaşı ödenmiştir. Kraliçe bir kez daha şaşırtmış ve 1787 yılında ilk defa Kuran-ı Kerim bastırarak ücretsiz şekilde halka ulaştırmıştır.

Babasının hayrına müftülük kurmayacağı bilinen II. Katerina'nın kurşun sıkmadan Kuzey Kafkasya'yı itaati altına almak istediği aşıkardır. Öte yandan resmi kurumlarca medresenin ve çarşı pazarın büyüklerini de kontrol altında tutmak bir diğer gayesidir. Böylelikle son zamanlarda yönetimi zorlayan isyanların hepten olmasa da çoğunlukla önüne geçilmiş olunacaktır. Bir nevi Truva atı gibi içe sızmış, Müftülüğü basamak ederek Müslüman ahaliyi kazanma yoluna gitmiştir. Attığı adımlar neticesinde Rus tüccarlar bölgeye rahatça girip çıkabilmiş⁹, İstanbul'un siyaseten aktif sahası din adamlarını devlet tekeline alarak bu alandaki iş birliğine ket vurmuş ve bu yolla siyasi kazanımlar elde etmiştir.

Çok mu Kökten?

Rızaeddin b. Fahreddin, "maarifte reform" tabiriyle bilinen "Usul-i Cedid"¹⁰ hareketi ilkelerine yaşamı boyunca sahip çıkmıştır. Bu ilkeler; medrese ve ilkokul eğitiminin birbirinden ayrışması, öğretmen maaşlarında iyileşmeye gidilmesi, anadilde eğitim, mektep ve medreselerde usul-i cedid metodunun benimsenmesi, Rusya Müslümanlarının Rusça ve Avrupa lisanlarını öğrenmeleri, matbuatın yaygınlaştırılması, vakıf ve hayır

---

⁷ Çelik, a.g.e., s.35.

⁸ Çelik, a.g.e., s.36.

⁹ Çelik, a.g.e., s.38.

¹⁰ Türkyılmaz, S. (2018). *İsmail Gaspiralı ve Rusya Türklerinde Milli Uyanış Usul-i Cedid Eğitim*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

cemiyetlerinin kurulması ve kadınların sosyal hayatta yer alması şeklinde sıralanabilmektedir.¹¹

Fahreddin Bey; Alimcan Barudi (1857-1921)¹², Musa Carullah Bigiyef (1875-1949), Şehabettin Mercani (1818-1889), Kayyum Nasırı (1825-1902) ve İsmail Gaspıralı (1851-1914) gibi Ceditçi aydınlarla irtibatla kalıp fikir alışverişini sürdürmüştür. Bu simalar, kameri aybaşlarının ve dini bayramların ay hareketlerine göre belirlenmesi¹³, medrese ve mekteplerdeki tüm kaynakların çağın gerisinde kalması sebebiyle toplatılıp yeniden yazılması¹⁴, kız çocuklarına ayrıca ilkokul açılması ve erkek çocuklarına verilen ilmin birebir aynısının verilmesi¹⁵ gibi ihtiyaçların altını çizmiştir. “İlim tahsil edilecek yer Buhara değildir, yönünüzü İstanbul’a ya da Mısır’a dönün” şeklinde radikal söylemlerde bulunmuşlardır.

Elbette Fahreddin Bey’in dönemin kanaat önderlerinden zıt düştüğü kişiler de vardır. Şeyh Zeynullah Resuli el-Kazani bunlardan biridir. Resuli, sigorta hususunda verdiği bir fetvada Rusya’yı küfür diyarı ilan etmiş ve sigorta şirketlerinden para almada herhangi bir beis görmeyerek caiz kabul etmiştir. Verilen fetva, Tatar alimleri başta olmak üzere pek çok kişinin tepkisini çekmiştir. Fahreddin Bey de, böylesi bir çıkışın Rusya’nın barış ve huzur içerisindeki zamanda fesatlığa sebebiyet vereceği gerekçesiyle eleştirmiş ve karşısında durmuştur.¹⁶

Rızaeddin B. Fahreddin’in İlmi Yönü ve Fıkhi Görüşleri

Maddi imkansızlıklar ve ailevi meseleler nedeniyle Buhara ve İstanbul yolu kapanan Fahreddin Bey, Buhara’nın en şöhretli hocalarından ders alan muasırı diğer ulemanın aksine gece gündüz demeden çalışmış, kitaplar en güzide dünyası halini almıştır. İdil-Ural bölgesinde yararlanabileceği tek bir kütüphane olmamasına karşın kitap istinsahı ile eser edinmiş,¹⁷ Türkçe ve Arapçayı iyi bildiğinden yalnızca Mısırlı alimleri değil, Lübnanlı ve Suriyeli müellifleri de okumuştur.¹⁸ Buhara, İstanbul, Kahire, Avrupa ve Amerika’daki çıkan mecmua ve gazetelere abone olmuş, kendini çok yönlü yetiştirmiştir.

Müslümanları bölme noktasına getiren hizipçiliği reddetmiş ve Kuran ve sünnet usulüne göre yaşamayı esas almıştır.¹⁹ Rusya Müslümanlarının cenaze ve defin işleri sırasında İslam’ın ruhuyla bağdaşmayan ve akla mantığa uymayan adetleri takip ettiklerine ve bilhassa zengin cenazelerinin geçim kapısı görülerek cenaze namazı ve duasının

¹¹ Çelik, a.g.e., s.45.

¹² Taymas, A. B. (1958). Kazanlı Türk Meşhurlarından III: Âlimcan Barudî. İstanbul: Sıralar Matbaası.

¹³ Çelik, a.g.e., s.49.

¹⁴ Çelik, a.g.e., s.53.

¹⁵ Çelik, a.g.e., s.51.

¹⁶ Çelik, a.g.e., s.64.

¹⁷ Çelik, a.g.e., s.69.

¹⁸ Çelik, a.g.e., s.71.

¹⁹ Çelik, a.g.e., s.86.

amacından saptığına dair görüş beyan etmiştir. Rızaeddin b. Fahreddin'e göre, cenaze evinden bir beklenti içerisinde bulunulmamalı aksine hane halkına yardımcı olunmalıdır.²⁰

İlim öğrenmeyi, ilimle meşgul olmayı kalkınmanın en temel noktası gören Fahreddin Bey, dönemin imam ve müftülerine zekatın medrese ve mekteplerde "fisebilillah" kullanılıp kullanılmayacağına ilişkin fetvalarını soran bir mektup yazmış ve sonrasında kendisine sağlanan geribildirimleri bir kitap haline getirerek yayımlanmıştır.²¹ Kadının dışarı ne şartlarda çıkabileceği bahsinden yola çıkarak, aile hayatıyla da ilgili fıkhi hükümleri şu şekilde sıralamıştır: Kadınlar haftada veya onbeş günde bir defa olmak üzere belli aralıklarla anne ve babalarının durumlarını öğrenmek adına ziyarete gidebilirler. Kadın hastalandıklarında veya üzüntü hallerinde anne babasına eşlik edebilir. Yılda bir kez olması kaydıyla kardeşleriyle görüşebilir. Eşinden destek almıyorsa farz olan ilmi dışarıdan tahsil edebilir. Hac vazifesi için sefere çıkabilir.²²

İslam Konferansı Teşkilatı bünyesinde bulunan Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi, Ekim 1986 tarihli toplantıda muadili olan başka ilaç temin edilmediği ve güvenilir uzman hekimin gerekli görüşü doğrultusunda alkol içeren ilacın kullanımının caizliğini karara bağlamıştır. Teşkilat haramla tedaviye olumlu yaklaşmaktadır.²³ Rızaeddin b. Fahreddin ise konuya paralel olarak "Bir Müslüman'ın doktorlar tarafından verilmiş reçeteleri kontrol etmesi ve ilaçların hangi maddelerden oluştuğunu öğrenmeye çalışması, şeriat noktasında gerekli bir şey değildir." sözüyle fikrini açık belirtmiştir.²⁴

Kimin Yel Değirmeni?

Pek çok eser sahibi Rızaeddin b. Fahreddin'i diğer ulemeden ayıran kısım, fıkhi içerikleri bankacılık, şiir, müzik, resim ve altın gibi güncel konuları da kapsar şekilde tartışmasıdır. Gelenek ve göreneğe körü körüne bağlı olmaması tutumu ile de diğerlerinden ayrılmaktadır. Belki klasik unsurlarıyla ben akademisyenim profili çizmese de akademinin tüm sinyallerini kendinde barındırmış, sınırlı materyal ve imkanlarla döneminde hayranlık uyandıracak işlere imza atmıştır. Tatar Edebiyatı ansiklopedilerinden *Esmâ yaki Amel ve Ceza* buna örnek olarak verilebilir.²⁵

İnancına ve diline sahip çıkan her Müslüman Türk evladının toparlanması elbette mümkündür, yeter ki neyi nasıl yapacağını bilsin görüşünde olan Fahreddin Bey, tüm yaşamını bu döngü içerisine kurmuştur. Kendi gölgesinde direnen Rusya

²⁰ Çelik, a.g.e., s.127.

²¹ Çelik, a.g.e., s.128.

²² Çelik, a.g.e., s.137.

²³ Çelik, a.g.e., s.168.

²⁴ Çelik, a.g.e., s.169.

²⁵ Fahreddin, R. (1903). *Esmâ Yaki Amel ve Ceza*. Orenburg: Muhammed Fâtiḥ Gılmanoğlu Matbaası.

Müslümanlarının saldırması gereken kimin yel değirmenidir? İşte bu mevzu tüm yapıtlarına ve ifade ettiği fıkhi hükümlere yansımıştır.

Sonuç

Kitap, kurgusu ve yalın dile sahip olması itibariyle anlaşılırdır. Eserdeki dipnotlar hem çok öğretici ve ilgi uyandırıcıdır hem de kendi içerisinde bütünlük arz etmektedir. Rızaeddin b. Fahreddin'in yaşamı, ilmi kişiliği ve fikri mücadelesini okuyan okuyucu tek bir birey ne yapabilir ki, yalnızca bir insan mı dünyayı değiştirecek, bir başıma etkim olmaz yanılığının sersemliğiyle düz duvara çarparcasına kuvvetle sarsılmaktadır. Yapıt, "Hakikat durduğu yerde değil, kişi peşinden sürüklendikçe demlenir." bilincini aşılacaktır. Ariflik, mollalık bir elinde ahireti tutarken diğer elden dünyayı da düşürmemek sanattır, şuurunu bizlere kazandırmaktadır.

Author Contributions: Seyyide Şifa GÖKTAŞ

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared by the author.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Baltanova, Goulnar. (2008). Rızaeddin b. Fahreddin. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 70-71.
- Çelik, R. (2022). *Rusya Cedid Hareketi ve Rızaeddin B. Fahreddin'in Fıkıh Anlayışı*. Ankara: Kitabe Yayınları.
- Rızaeddin, F. (1903). *Esmâ Yâki Amel ve Ceza*. Orenburg: Muhammed Fâtih Gılmanoğlu Matbaası.
- Taymas, A. B. (1958). *Kazanlı Türk Meşhurlarından III: Âlimcan Barudî*. İstanbul: Sıralar Matbaası.
- Türkyılmaz, S. (2018). *İsmail Gaspıralı ve Rusya Türklerinde Milli Uyanış Usul-i Cedid Eğitim*. İstanbul: Ketebe Yayınları.